

УДК 336.273.3

Полковниченко С.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії

Чернігівського національного технологічного університету

ЗАЛУЧЕННЯ ЗОВНІШНІХ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИATTRACTION OF EXTERNAL GOVERNMENT BORROWING
AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMY

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито позитивний і негативний вплив зовнішніх державних запозичень на розвиток національної економіки. Досліджено структуру накопичених зовнішніх державних запозичень України. Визначено причини, які активізували в сучасних умовах залучення зовнішніх запозичень в Україну. Проаналізовано джерела та виявлено основні тенденції зовнішнього кредитування економіки України. Обґрунтовано напрями регулювання зовнішніх державних запозичень України.

Ключові слова: зовнішні державні запозичення, зовнішній державний борг, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, Європейський інвестиційний банк.

АННОТАЦІЯ

В статье раскрыто положительное и отрицательное влияние внешних государственных заимствований на развитие национальной экономики. Исследована структура накопленных внешних государственных заимствований Украины. Определены причины, которые активизировали в современных условиях привлечение внешних заимствований в Украину. Проанализированы источники и выявлены основные тенденции внешнего кредитования экономики Украины. Обоснованы направления регулирования внешних государственных заимствований Украины.

Ключевые слова: внешние государственные заимствования, внешний государственный долг, Международный валютный фонд, Всемирный банк, Европейский банк реконструкции и развития, Европейский инвестиционный банк.

ANNOTATION

The article reveals the positive and negative impact of external government borrowing on the development of the national economy. The structure of accumulated external government borrowing of Ukraine is examined. The reasons that have intensified attraction of Ukraine's external borrowing in modern conditions are determined. The sources are analyzed and the main trends of external funding of Ukraine's economy are identified. The directions of regulation of external government borrowing of Ukraine are substantiated.

Keywords: external government borrowing, external public debt, International Monetary Fund, World Bank, European Bank for Reconstruction and Development, European Investment Bank.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економічних процесів, збільшення економічної та політичної взаємозалежності між країнами органічним складником фінансових систем більшості країн світу є зовнішні державні запозичення. Практично у світі не існує жодної країни, яка, проводячи ефективну соціально-економічну політику, використовує тільки власні фінансові ресурси. Зовнішні запозичення є інструментом реалізації економічної стратегії та важелем державного регулювання багатьох держав.

В Україні протягом останніх років спостерігається стійка тенденція збільшення розміру зовнішніх державних запозичень. Неспроможність держави самостійно вирішити проблеми фінансування видатків державного бюджету приводить до взяття в борг нових грошових коштів, які, вливаючись у загальні фінансові ресурси держави, впливають на подальший розвиток економіки країни. Цей процес не завжди приводить до позитивних зрушень. Тому питання, в яких розмірах і на які цілі залучаються кредити, наскільки раціонально й ефективно вони витрачаються, сьогодні є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам залучення та використання зовнішніх запозичень, аналізу їх впливу на економіку присвячено багато наукових праць, серед яких доцільно відзначити роботи таких науковців, як Р. Андрусів [1], О. Ісаєва [2], В. Колосова [3], Н. Слав'юк [4], Д. Тюпа [5], М. Флейчук [6] та багато інших. У роботах зазначених науковців розглядаються проблеми боргової політики України, доцільності отримання та ефективності використання зовнішніх запозичень, управління державним боргом та інші. Водночас зростання зовнішніх державних запозичень в останні роки в Україні та відсутність комплексних напрацювань зазначеної проблеми потребують подальших досліджень.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій залучення зовнішніх державних запозичень та їх впливу на розвиток економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незбалансованість поточних платежів у світовій торгівлі змушує економіку країни працювати у дефіцитному режимі, що в кінцевому підсумку приводить до розширення зовнішніх запозичень. Зовнішні запозичення – це міжнародне переміщення грошових коштів кредитного характеру, що зумовлює виникнення боргових зобов'язань, виражених в іноземній валюті, і характеризується певним циклом: залучення, використання, обслуговування та погашення.

Зовнішні запозичення активно залучаються усіма країнами на державному рівні. Під зовнішніми державними запозиченнями розуміють процес залучення фінансових ресурсів

від зарубіжних фізичних та юридичних осіб, урядів країн та міжнародних організацій, який приводить до виникнення зовнішнього державного боргу [4].

Метою залучення зовнішніх запозичень держави є покриття бюджетного дефіциту на державному і регіональному рівнях, здійснення структурних перетворень, цільове фінансування різноманітних програм, поповнення необхідних резервних активів, урегулювання зовнішніх розрахунків, а також рефінансування раніше здійснених державних запозичень.

Питання впливу державних зовнішніх запозичень на економічні процеси, на міжнародну конкурентоспроможність країни є важливим та неоднозначним. Багато науковців різних шкіл та напрямів наголошують на негативному значенні використання державних позик, оскільки це посилює загрозу фінансовій безпеці економіки країни. Водночас окремі автори відстоюють думку, що залучення державою зовнішніх кредитів має і позитивний вплив на макроекономічні процеси. Зокрема, зовнішні запозичення сприяють залученню в країну додаткових фінансових ресурсів, відкривають доступ до досягнень у науково-технічній сфері, сучасного управлінського досвіду.

Ми підтримуємо позицію тих дослідників, які вважають, що державні зовнішні запозичення, будучи складовою частиною системи запозичень загалом, справляють різнобічний вплив на економічний розвиток країни (табл. 1). Позитивна або негативна роль зовнішніх запо-

зичень залежить від оптимальності їх обсягу, напрямку та ефективності використання коштів.

Зовнішні запозичення є потужним важелем довгострокового економічного зростання лише в разі ефективного й раціонального їх використання, а також відповідно до стратегічних цілей розвитку економіки [6]. Водночас, якщо акумуляція зовнішніх запозичень супроводжується істотними структурними дисбалансами у ризиками у стратегічно важливих для економіки сферах, політика запозичень стає передумовою макроекономічної нестабільності й генерує вірогідність підвищення рівня вразливості економіки до зовнішніх шоків.

Україна почала звертатися за зовнішніми запозиченнями до міжнародних фінансових організацій і розвинених країн ще у 1990-х роках. Вони здійснювалися в основному у формі фінансових позик, призначених для покриття дефіциту бюджету з метою забезпечення фінансової стабільності, та цільових (інвестиційних) кредитів. Водночас у процесі залучення позик не були використані всі наявні можливості, і наша держава перетворилась у значного міжнародного боржника.

Структуру накопичених зовнішніх державних запозичень станом на 30.09.2017 р. відображено в табл. 2.

Як свідчать дані табл. 2, прямий зовнішній державний борг України становить 38,65 млрд дол., з яких 14,7 млрд дол. – це позики від міжнародних фінансових організацій. Основними зовнішніми кредиторами

Таблиця 1

Вплив зовнішніх державних запозичень на розвиток національної економіки

Позитивний вплив	Негативний вплив
Сприяють залученню в країну додаткових фінансових ресурсів; примножують ресурси економічного розвитку країни.	Збільшення зобов'язань країни перед міжнародними кредиторами; виникнення зовнішнього державного боргу, проблеми його обслуговування.
Сприяють покращенню економічної ситуації та дають можливість країні владнати внутрішні кризові ситуації і запобігти впливу зовнішніх світових економічних явищ.	Поява диспропорцій відтворення суспільного продукту, оскільки розвиваються прибуткові галузі і затримується розвиток тих галузей, до яких іноземний кредит не залучається.
Сприяють досягненню фінансової стабілізації, збалансованого бюджету, створенню передумов для подальшого економічного зростання.	Мобілізація для виплати боргу значних фінансових ресурсів, що часто перевищують потенційні можливості країни-позичальника; посилення податкового навантаження під час обслуговування зовнішнього державного боргу.
Сприяють розв'язанню проблем ринкового реформування: реструктуризації народного господарства, модернізації технологічного базису підприємств, розвитку експортного потенціалу, насиченню внутрішнього ринку товарами народного споживання.	Витрата запозичень лише на погашення дефіциту державного бюджету, на фінансування поточних видатків держави і обслуговування раніше накопичених боргів може призвести до підризу стабільності валютної і банківської системи; розбалансування системи державних фінансів та боргової кризи.
Відкривають доступ до досягнень у науково-технічній сфері, сучасного управлінського досвіду.	Поширення політичного та економічного впливу міжнародних економічних установ у країнах-позичальниках; підтримка в них вигідних країнам-кредиторам політичних та економічних режимів, маріонеткових урядів.
Сприяють стабілізації економіки в період економічних спадів, оскільки перешкоджають різкому зменшенню сукупного попиту.	Посилюється залежність державних фінансів від колівань кон'юнктури на світових фондових і валютних ринках, підвищується ризик виникнення кризи ліквідності.
	Посилення конкурентної боротьби країн за ринки збуту, джерела сировини, сфери вкладання капіталів.

Джерело: систематизовано автором

Таблиця 2

Зовнішній державний борг України станом на 30.09.2017 р. (млрд од.)

	дол. США	грн	%
Зовнішній державний борг	38,65	1025,00	100,00
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	14,70	389,77	38,02
Європейське Співтовариство	3,31	87,77	8,57
Європейський банк реконструкції та розвитку	0,65	17,21	1,68
Європейський інвестиційний банк	0,61	16,17	1,58
Міжнародний банк реконструкції та розвитку	4,90	130,08	12,68
Міжнародний валютний фонд	5,22	138,45	13,51
Фонд чистих технологій (МБРР)	0,00	0,10	0,00
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	1,75	46,38	4,52
Канада	0,32	8,51	0,83
Німеччина	0,25	6,70	0,64
Росія	0,61	16,07	1,58
США	0,01	0,20	0,02
Японія	0,56	14,91	1,45
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	0,00	0,00	0,00
Chase Manhattan Bank Luxembourg S.A.	0,00	0,00	0,00
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	20,47	542,81	52,96
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій (Міжнародний Валютний Фонд)	1,74	46,03	4,50

Джерело: [7]

Україні є МВФ (5,22 млрд дол.), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (4,9 млрд дол.), Європейське співтовариство (3,31 млрд дол.), 1,75 млрд дол. Україна отримала від урядів інших країн. При цьому найбільшими кредиторами є Росія (610 млн дол.) та Японія (560 млн дол.). Кредиторами також є США та Німеччина. Проте більш ніж половина боргу (20,47 млрд дол.) – кошти, залучені від розміщення державних облігацій на ринку.

Серед причин, які активізували в сучасних умовах зовнішні запозичення, примусили український уряд шукати фінансові ресурси за кордоном, можна виокремити незбалансованість державних фінансів ще з часів початку незалежності; дефіцит державного бюджету та хронічний дефіцит поточного рахунку платіжного балансу в останні роки; нестабільність національної валюти та необхідність її підтримки; надмірну імпорту енергетичну залежність та відсутність ефективної державної політики енергозбереження; неможливість залучення коштів населення у банківський сегмент та значний відтік капіталу за межі України і пов'язану з ними нестачу фінансових ресурсів для реалізації соціально-економічних реформ; потребу обслуговування раніше набраних за кордоном кредитів тощо [7; 8].

Одним із головних фінансових партнерів України зараз є МВФ. Так, із початку 2014 р. Україна взяла кредитів у МВФ на суму 13,3 млрд дол. Спочатку за програмою Stand by у 2014 р. було отримано два транші обсягом 4,6 млрд дол. США. У березні 2015 р. МВФ

схвалив програму кредитування економіки України з використанням механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility – EFF) загальним обсягом 17,5 млрд дол. терміном на 4 роки, з яких наша держава отримала 5 млрд дол. – у березні 2015 р., 1,7 млрд дол. – у серпні 2015 р., 1 млрд дол. – у вересні 2016 р., 1 млрд дол. – у квітні 2017 р. [7]. В основному кошти МВФ йшли на поповнення резервів Національного банку України (для підтримки курсу національної валюти), але частина була використана на потреби уряду з виконання зовнішніх зобов'язань (на погашення отриманих раніше кредитів).

Проте варто зазначити, що кредитори, надаючи позики, висувають відповідні вимоги щодо проведення реформ із метою збалансування державного бюджету. Починаючи з 2014 р. в Україні було проведено значну фіскальну консолідацію, реструктуризацію банківського сектору, здійснено перехід до гнучкого обмінного курсу, перехід на прозорішу систему державних закупівель, спрощення регулювання підприємницької діяльності; реформовано тарифи на газ та електроенергію, систему соціальної допомоги, прийнято пакет реформування системи охорони здоров'я, створено антикорупційні органи та запроваджено декларування активів посадовими особами тощо [7]. Проведені реформи мають неоднозначну оцінку в суспільстві. Адже вимоги кредиторів не завжди відповідають національним інтересам України.

Для отримання наступного траншу МВФ висуває такі вимоги до України, як прийняття

закону про приватизацію, створення антикорупційного суду, врегулювання питання з цінами на газ, прийняття земельної реформи тощо. Прийнята пенсійна реформа проходить оцінку на відповідність цільовим показникам програми МВФ [7].

Вагоме значення для України має співпраця з групою Світового банку (СБ), що розпочалася у 1992 році. Протягом 25 років співпраці сукупний обсяг операцій банку в країні становив понад 10 млрд дол. США в межах приблизно 70 проектів і програм [9].

З 2014 р. Група Світового банку надала Україні підтримку обсягом близько 5,5 млрд дол. США у вигляді серії з двох позик на політику розвитку (ППР), сімох нових інвестицій та однієї гарантії, спрямованих на вдосконалення ключових державних послуг (централізоване тепlopостачання, електропостачання, дорожня інфраструктура, водопостачання та водовідведення, охорона здоров'я та соціальний захист), підтримку реформ (шляхом надання консультацій з питань розроблення та реалізації всебічних структурних реформ) і розвиток приватного сектору (фінансування низки поточних проектів) [9].

20 червня 2017 р. Рада Директорів Світового банку схвалила Концепцію партнерства Світового банку з Україною на 2017–2021 рр., головною метою якої є сприяння сталому та комплексному відновленню економіки України. До основних напрямів партнерства між Україною та Світовим банком на 2017–2021 рр. належить управління державними фінансами та реформа державного управління; антикорупційна діяльність; зміцнення фінансового сектору; покращення інфраструктури; земельна реформа, реформа охорони здоров'я; приватизація; соціальна допомога; створення рівноправного партнерства у приватному секторі тощо.

Значну підтримку економічним реформам, що здійснюються в країні, надає Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який є найбільшим фінансовим інвестором в Україні і спрямовує кошти на конкретні інвестиційні об'єкти. Станом на кінець 2016 р. загальний обсяг інвестицій ЄБРР в Україну становив 12358 млн євро (в тому числі у 2016 р. – 581 млн євро, у 2015 р. – 997 млн євро) [10]. Пріоритетним напрямом інвестування ЄБРР в Україні є інфраструктура енергетичної сфери. Сьогодні розпочато реалізацію низки проектів у приватному секторі, в газовій сфері, сфері комунального і залізничного транспорту, а також у сфері реформування великих державних компаній.

З метою залучення додаткових кредитних ресурсів в економіку України продовжується фінансове співробітництво з Європейським інвестиційним банком (ЄІБ), ресурси якого спрямовуються на реалізацію важливих інфраструктурних, енергетичних, природоохоронних та інших інвестиційних проектів загальнодержавного значення. За фінансового сприяння

ЄІБ в Україні реалізується 13 проектів у сфері енергетики та транспортної інфраструктури.

Плани ЄІБ в Україні передбачають підтримку нових проектів на суму понад 5 млрд євро. Серед найбільших проектів – продовження будівництва третьої лінії метро у Харкові (160 млн євро); модернізація автодорожньої мережі та поліпшення безпеки дорожнього руху у Києві, Харкові, Дніпрі, Львові та Одесі (90 млн євро); модернізація газовидобування на українських родовищах (37 млн євро), а також модернізація силових підстанцій електропостачальних підприємств України (130 млн євро); підтримка малого та середнього підприємництва через банківське кредитування (400 млн євро); впровадження європейських стандартів під час будівництва та ремонту доріг як міжміського сполучення, так і в містах; розвиток інфраструктури громадського транспорту та розбудова велодоріжок тощо [11; 12].

Україна залучає запозичення також шляхом розміщення цінних паперів на зовнішньому ринку. У вересні 2017 р. Міністерство фінансів оголосило про випуск 15-річних облігацій зовнішньої державної позики на 3 млрд дол. під 7,375% річних. Однією з причин випустити нові євробонди стала потреба відстрочити частину виплат за наявними боргами, значний обсяг яких припадає на найближчі чотири роки (близько 20 млрд дол.). До цього діяв пільговий період за програмою МВФ, також відстрочку передбачали домовленості з кредиторами, досягнуті в межах реструктуризації боргів. Частину надходжень від нового випуску облігацій Україна використовує для здійснення обміну/викупу облігацій дохідністю 7,75% із погашенням у 2019–2020 рр. на суму 1,16 млрд дол. та 415 млн дол. [7]. Крім того, повернення України на світовий ринок запозичень дасть змогу підвищити інвестиційну привабливість країни та полегшити доступ до зовнішнього фінансування не лише для держави, а й для бізнесу.

Серед сучасних тенденцій у сфері зовнішніх запозичень України можна виокремити високу залежність від зовнішніх запозичень; нестабільність та непередбачуваність зовнішніх запозичень; неефективне використання запозичених ресурсів, які спрямовуються не на інвестиційні цілі, а на фінансування поточних витрат бюджету, покриття бюджетного дефіциту та обслуговування і погашення попередніх боргових зобов'язань; неспроможність відстоювати національні інтереси перед донорами в процесі отримання зовнішніх кредитів; вплив корупції на процеси використання залучених коштів; зростання зовнішньої заборгованості держави.

На зниження ефективності використання позик, на наш погляд, впливають відсутність затвердженого порядку та критеріїв оцінки ефективності використання залучених коштів, а також механізму економічної відповідальності за використання позик та якість прийнятих рішень під час управління ними.

Для того щоб позичені кошти не нагромаджувалися в борги, питання подальшого залучення зовнішніх фінансових ресурсів потрібно вирішувати, насамперед, з позицій ефективного їх використання для економічного розвитку країни. З цією метою Україні необхідно розробити якісно нову стратегію запозичень, яка повинна орієнтуватися на вирішення важливих завдань розвитку національної економіки та використання інвестиційно-інноваційних факторів економічного зростання.

Державне регулювання зовнішніх запозичень України доцільно здійснювати за такими основними напрямками, як визначення стратегії залучення зовнішніх державних позик залежно від умов і джерел запозичення; вибір оптимального механізму управління запозиченими коштами, що формують зовнішній державний борг; підвищення ефективності використання зовнішніх запозичень.

Стратегія залучення зовнішніх запозичень повинна бути розроблена на загальнодержавному рівні й узгоджена з регіональними утвореннями. Під час її розроблення важливо враховувати як внутрішню специфіку розвитку країни, так і світову кон'юнктуру. Стратегія має передбачати створення умов для забезпечення збалансованого залучення необхідних фінансових ресурсів з метою вирішення довгострокових економічних завдань; визначення найбільш оптимальних напрямів з управління борговими зобов'язаннями; шляхи підвищення ефективності використання запозичених коштів.

Розроблення та реалізацію механізму управління запозиченими коштами необхідно спрямувати на удосконалення нормативно-правової бази та визначення реальних потреб у державних запозиченнях; спрямування залучених ресурсів на фінансування конкурентоспроможних галузей економіки, виконання програм інституційного та інвестиційного розвитку країни; узгодження політики державних запозичень з бюджетною, грошово-кредитною, фіскальною політикою; чіткий розподіл повноважень між інституціями, що здійснюють управління зовнішніми державними запозиченнями; підвищення обґрунтування підготовки і забезпечення ефективності реалізації проектів за рахунок зовнішніх державних запозичень [2; 4].

Державне регулювання зовнішніх запозичень у частині забезпечення ефективності їх використання на сучасному етапі повинно включати контроль та ведення регулярної звітності за використанням залучених ресурсів; аналіз очікуваних результатів і виявлення неефективності використання зовнішніх фінансових ресурсів; вибір альтернативного варіанту фінансування державних проектів залежно від першочергового значення; оцінку ефективності використання позичкових коштів вже реалізованих проектів; підвищення ефективності співпраці з міжнародними фінансово-економічними організаціями.

Висновки. Залучення зовнішніх державних запозичень має значний вплив на стан державних фінансів, грошового обігу, інвестиційного клімату, розвиток міжнародного співробітництва тощо. З одного боку, вони можуть сприяти забезпеченню фінансової безпеки держави, а з іншого – порушувати фінансову рівновагу. Тому залучення зовнішніх державних запозичень повинно супроводжуватися правильним їх витрачанням, а саме: створенням умов для ефективного економічного розвитку, застосуванням нових прогресивних технологій, які пришвидшать темпи зростання економіки, що дасть країні змогу в майбутньому без проблем розрахуватися за залучені кошти.

Оскільки зовнішні запозичення України характеризуються нестабільністю, різкими коливаннями структури та непередбачуваністю, держава повинна комплексно підходити до регулювання процесу запозичень, а її політика в цьому напрямі має базуватися на наукових засадах.

Розроблення науково обґрунтованих шляхів залучення і використання зовнішніх запозичень дасть змогу більш ефективно фінансувати соціальні програми, структурну перебудову (реформування систем медичного забезпечення, освіти, житлово-комунального господарства; запровадження програм захисту довкілля) та інвестиційні проекти, що сприятиме ефективному використанню залученого капіталу і створенню основи для повного та своєчасного обслуговування зовнішнього боргу без загрози для фінансової безпеки держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрусів Р.Р. Вплив акумуляції зовнішніх запозичень на економічне зростання у посттрансформаційних економіках: функціональні зв'язки та емпіричні оцінки / Р.Р. Андрусів // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 11. – С. 100–107.
2. Ісаєва О.В. Проблеми і перспективи управління зовнішнім державним боргом України / О.В. Ісаєва // Вісник ХНУ. – Хмельницький: ХНУ, 2012. – № 3. – С. 173–175.
3. Колосова В. Кредити міжнародних фінансових інституцій у системі бюджетного планування / В. Колосова // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2014. – № 4. – С. 106–118.
4. Слав'юк Н.Р. Зовнішні державні запозичення в забезпеченні конкурентоспроможності економіки країни: автореф. дис ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Н.Р. Слав'юк. – Київ: Б.в., 2013. – 20 с.
5. Тюпа Д.І. Роль міжнародних фінансово-кредитних інститутів в процесі надання зовнішнього фінансування / Д.І. Тюпа // Вісник Приазовського державного технічного університету. Сер. : Економічні науки. – 2013. – Вип. 26. – С. 160–165.
6. Флейчук М. Вплив зовнішніх запозичень на соціально-економічний розвиток посттрансформаційних країн / М. Флейчук, Р. Андрусів // Економіка України. – 2012. – № 1. – С. 16–26.
7. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>
8. Аверіхіна Т.В. Зовнішній борг України: аналіз динаміки і структури, методи управління [Електронний ресурс] /

- Т.В. Аверіхіна, В.О. Коломієць // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 5. – С. 143–148. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econrch_2013_5_21.pdf
9. Світовий банк в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pubdocs.worldbank.org/en/570471498191051152/Ukraine-Snapshot-April-2017-uk.pdf>
10. European Bank for Reconstruction and Development. Annual report 2016 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ebrd.com/news/publications/annual-report/annual-report-2016.htm>
11. Європейський інвестиційний банк готовий розширяти портфель співпраці з Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250154517
12. Кістіон обговорив з ЄІБ фінансування модернізації газодобування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2305450-kistion-obgovoriv-z-eib-finansuvanna-modernizacii-gazovidobuvanna-v-ukraini.html>